
Kelâm Şerîf (faksimile Kur'an metni);

Miftâhu'l-Kur'ân,

Kayyûm Nâsırî, haz. A. G. Hayretdinov - R. F. Şafıgullina,

I-II, Kazan: Poznaniye Neşriyatı, 2015, 576 + 452 sayfa

Kazan şehri, Rusya müslümanları için eskiden beri çok önemli ve değerli ilim merkezlerinden biri sayılmaktadır. 1801 yılından itibaren burada müslümanlar için çeşitli dua kitapları ve medrese metinleri basılmaya başlanmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in ilk baskıları Saint Petersburg'da Çar ordusunda görev yapan Tatarlar'dan Hamza Mamişev, Gali Rahmatullin ve Kurbangali İshakov tarafından Molla Gosman İsmagilyev önderliğinde hazırlanıp yayımlanmıştır. Molla Gosman'ın özel olarak basımevi için hazırladığı Arap harfleri sonra Kazan'da neşredilecek Kur'ân-ı Kerim baskılarının da temelini oluşturmuştur. 1801-1802 yıllarında Kazan'a getirilen bu harfler daha da geliştirilerek dinî kitapların kaliteli bir şekilde basılmasını sağlamıştır. XIX. yüzyılda Kazan'da neşredilen Kur'ân-ı Kerim ve ilmihal türü kitaplar Rusya'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan müslümanlara ulaştırılmıştır.

1804 yılında Kazan'da İmparatorluk Üniversitesi açıldıktan sonra, Petersburg'un ve Moskova'nın ünlü âlimleri burada görev almış, Şark Dilleri Bölümünde Arap, Fars, Türk dilleri uzmanlarından H. D. Fren (1782-1851), A. K. Kazembeg (1802-1870), İ. N. Berezin ve İ. F. Gotvald ve başka ünlü profesörler çalışmıştır. Üniversite bünyesinde kurulmuş Arkeoloji, Tarih ve Etnografi Cemiyeti'nde ise Kazan Tatar ulemâsından Şehâbeddin Mercânî (1818-1889),¹ Kayyûm Nâsırî (1825-1902)² gibi değerli ilim adamları yer almışlardır. Dil ilimlerinin, İslâmî ilimlerin, İslâm tarihinin ve kültürünün farklı sahalarında yazdıkları eserlerle Rusya müslümanları arasında büyük saygınlığı olan bu iki Tatar âlimi eğitimci vasıfları ile de ön plana çıkmış, ayrıca XIX. yüzyılın sonuna doğru Rusya müslümanları arasında eğitim ve kültür alanında başlayan yenileşme hareketi olan Cedîdcilik³ içinde önemli bir yer tutmuşlardır.

1 Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Kanlıdere, "Mercânî", *DİA*, XXIX, 169-72.

2 Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. İsmail Türkoğlu - İbrahim Maraş, "Kayyûm Nâsırî", *DİA*, XXV, 109-10.

3 Hareket hakkında geniş bilgi için bk. Taha Akyol, "Cedîdcilik", *DİA*, VII, 211-13.

Nâsırî'nin ilk eseri *Mecmau'l-ahbâr* adıyla yayımlanan bir siyer metnidir. Kazan Tatarları'nın etnografyası, mitolojisi ve halk edebiyatı ile ilgili basılmamış eserleri de olan Nâsırî daha çok dil ve edebiyat alanındaki çalışmalarıyla bilinmektedir.⁴ *Miftâhu'l-Kur'ân* adlı hacimli Kur'ân-ı Kerim indeksi müellifin vefat tarihinden sonra kaybolmuştur. Nâsırî'nin el yazması halinde yıllarca meçhul kalan bu değerli çalışmasının bulunmasından sonra metin yayıma hazırlanmıştır.

Kazan'da Kayyûm Nâsırî'nin el yazması ve basılmış eserlerinin yanında fotoğrafları ve hayatına dair belgelerin bulunduğu bir müze bulunmaktadır. Kazan'daki Kayyûm Müzesi Müdürü Dr. Rayşaniye Şafigullina tarafından keşfedilen *Miftâhu'l-Kur'ân*'ı arayıp bulan da Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şehâbeddin Mercânî adına Tarih Enstitüsü üyesi Doç. Dr. Aydar Hayretdinov'dur. Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi'nin El Yazmaları ve Nâdir Eserler Bölümü'nde bulunan bu değerli eser, Kayyûm Nâsırî tarafından yapılan bir Kur'ân-ı Kerim dizinidir. 1886 yılında yapılan ve *Miftâhu'l-Kur'ân* adını taşıyan bu çalışma müslüman dünyasında yapılan ilk Kur'ân-ı Kerim konkordansı unvanıyla İslâmî ilimler araştırmaları için oldukça önemli bir kaynak hüviyetindedir. Dünyada ilk Kur'ân-ı Kerim konkordansı olan *Concordantiae Corani Arabicae* 1842 yılında Alman şarkiyatçısı Gustavus L. Flügel (1802-1870) tarafından yazılmış, ikincini 1855 yılında Rusyalı şarkiyatçı Aleksandr Kazembek hazırlamıştır. Doç. Dr. Aydar Hayretdinov'a göre Kayyûm Nâsırî'nin çalışması dünyada üçüncü, İslâm âleminde ise ilk yapılan Kur'ân-ı Kerim dizinidir.

A. Hayretdinov ve R. Şafigullina tarafından hazırlanıp, M. A. Bahtiyarov himayelerinde 2016 yılı başında Kazan'da iki cilt olarak neşredilen bu eser İslâm araştırmaları yapanların dikkatini çekecek önemli bir çalışmadır. Çalışmanın I. cildi 1861 yılında Kazan'da *Kelâm Şerîf* adıyla basılan Kur'ân-ı Kerim'in faksimilesi olması da ilginçtir. Zira Kayyûm Nâsırî'nin hazırladığı dizin bu nüshaya dayalı olarak düzenlenmiştir. Kur'an'ın bu baskısı Kazan Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan ünlü şarkiyatçı Prof. Dr. İ. F. Gotvald'ın özel kütüphanesinde saklanmıştır.

Kayyûm Nâsırî, Kur'ân-ı Kerim'in bu baskısına atıfta bulunarak, kılavuz çalışmasını o kitabın sayfalarını göstererek hazırladığı için, Kur'ân-ı Kerim'in 1861 yılı Kazan baskısının faksimilesinin neşrine ihtiyaç duyulmuştur. Bu nüshaya vurgu yapmamızın sebebi Nâsırî'nin ayrı bir usul kullanmasıdır. Zira o, bizim bugün alıştığımız Kur'ân-ı Kerim'in sûre ve âyetlerinin sayı

4 Nâsırî'nin eserleri hakkında bk. Saadet Çağatay, "Abd-ül-Kayyum Nasirî", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 10/3-4 (1952): 148-49.

numaralarını gösterme usulünü kullanmamış, Kur'ân-ı Kerim'in sayfalarını işaretleyerek, önce taslak çalışmalarını ayrı bir defterde yapmış, sonra bunu tebyiz etmiştir. Taslak defter de Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi'nin El Yazmaları ve Nâdir Eserler Bölümü'nde bulunmaktadır.

II. cilt işte Nâsirî tarafından bu Kur'ân-ı Kerim üzerinde çalışarak hazırladığı *Miftâhu'l-Kur'ân* adlı eserin metnidir. Tatar halk tarafından ansiklopedik bilim adamı sayılan Nâsirî, mektep ve medreseler için tarihte ilk olarak fen bilimleri üzerine Tatarca derslik kitapları yazan, Tatarca matematik, fizik, coğrafya vb. bilimlerinden terimler üreten, Tatar folklorunun bütün türlerinden ilk metinleri toplayıp bastıran, Tatarca-Rusça, Rusça-Tatarca sözlükler hazırlayan büyük bir aydındır. Tatarlar'a bizzat ilk olarak Rusça öğreten bir öğretmen, Tatarca ilk gazete çıkarmak için çabalayıp da Rus hükümetinden izin alamayınca yirmi beş yıl boyunca zengin içerikli masa üstü takvimler bastıran bir gazetecidir.

Bütün hayatını ilme adayan Nâsirî her konuda titizliği, derinliği, genişliği ile bugün de akademisyenlere örnek olabilecek eserler bırakmıştır. Kur'ân-ı Kerim üzerindeki titiz araştırmasını dört sene boyunca sürdürmüş ve hiç kimseden maddî ve mânevî bir destek almadan çalışmasını tamamlamıştır. Eserin önsözü de muhtasar bir metin olup son derece mütevazî bir dille kaleme alınmıştır. *Miftâhu'l-Kur'ân* adlı risâlesi üzerinde ne amaçla çalıştığını âlim kendisi şöyle anlatıyor:

Gördüm ki, bizim üstatlar, müderrisler dinî kitaplar okurken veya ders verirken, bir Kur'an âyetini görünce, bu âyetin hangi sûreden alındığı sorusuyla karşılaşıyorlar. Ben kendim de defalarca Kur'an âyetlerini aramak zorunda kalmıştım. Kur'an hâfızlardan sorduğumda da aradığım âyetin hangi sûreye ait olduğuna dair doğru cevap veremiyorlardı. Tek bir Nûri Hâfız'dan sağken istifade edebiliyordum. Onun vefatından sonra bu tür suallere cevap verebilecek Kur'an hâfızları hiç kalmadı. İşte onun için böyle bir özel kaynağa ihtiyaç bulunmaktaydı. İslâm câmiasına ve milletime hizmet ve fayda etmek maksadıyla Kur'an'daki kelimeleri alfabe sırasıyla dizdim ve kitabın adını da *Miftâhu'l-Kur'ân* koydum.

Bu şekilde derlenen Kur'ân-ı Kerim, âyetlerin başıyla değil, söz ve cümlelerin alfabe sırasına göre dizinini teşkil etmektedir. Dolayısıyla bir cümle başını veya sonunu bulmak isteyen okuyucu, umarım ki artık rahatlıkla bunu yapabilir. Kur'ân-ı Kerim'de 6666 âyet vardır ve bizim kitabımızda yirmi beş binden fazla sözlük maddesi verilmiştir. Uzmanlar değerlendirirler ki bugüne kadar bu tür bir kitap hiç yapılmamıştı. Ve yine şunu da söyleyeyim, bu eserimle Kur'ân-ı Kerim'i veya tefsirini okuyan herkesi Kur'an hâfızı seviyesine getirebilirim diye düşünüyorum.

Çalışma okuyucu için gerçekten kolaylık sağlayan bir düzene sahiptir: Arap alfabesine göre verilen bölüm adları “Bâb el-Hemzeti'l-istifhâmiyye”, “el-Elif maa'l-kâf”, “el-Elif maa'n-nûn” şeklinde devam ediyor ve Kur'an cüzle-
rinin başladığı kelimelerin toplanması vb. veriliyor. Her maddenin temelini Kur'an metninin kelime birimlerinden oluşan ibare veya kelime grupları teş-
kil etmektedir. Meselâ “Bâbü't-Ta” bölümünde Nâsirî “tecrî” fiili ile başlayan
elli dört sözlük maddesi veriyor. Bu fiil aşağıdaki kelime grupları içinde yer
almaktadır:

Kelime Grupları

تجرى باعيننا
تجرى بامرہ الى الارض
تجرى بامرہ رضاء حيث اصاب
تجرى بهم في موج كالجبال ونادى نوح
تجرى في البحر بنعمت الله
تجرى في البحر بما ينفع الناس
تجرى من تحتهم فاهلكناهم
تجرى من تحتها الانهار

Miftâhu'l-Kur'ân isimli eser, Kur'ân-ı Kerim'de bulunan ifade ve kelime gruplarının sözlüğüdür. Bu özelliği ile Nâsirî'nin eseri, Batılı araştırmacıların yaptığı Kur'an sözlüğü çalışmalarından fark göstermektedir. Onlar Kur'an metninde bulunan ayrı kelimeleri birbirlerine bağdaşsız şekilde dizmişler, bir İslâm âlimi olan Nâsirî ise Kur'ân-ı Kerim'e bölünmez ibare ve ifadelerden oluşan bütün ve tek bir kutsal kitap olarak bakmıştır.

Nâsirî'nin bu eseri, Abdünnâsır Kursavî (1776-1812), Nuğman Sâmânî, Şehâbeddin Mercânî, Şeyhü'lislâm Hamidî (1869-1911), Rızâ Fahred-
din (1859-1936), Mûsâ Cârullah Bigiyef (1875-1949) gibi Kazan Tatar ilâhiyatçılarının Kur'ân-ı Kerim üzerinde yaptıkları meal, tefsir çalışmaları yanında en yüksek bir makama lâyık eserlerdendir. 130 yıla yakın zaman diliminde kütüphanede meçhul kalan bu eserin, nihayet gün ışığına çıkmasını Kazan tarihçilerinin büyük bir başarısı olarak değerlendiriyoruz. Önemli olan şimdi Nâsirî tarafından yapılan bu Kur'ân-ı Kerim dizinini bütün İslâm coğrafyasına ve ilmî merkezlere tanıtmaktır.

Alfina Sibgatullina

Prof. Dr., Rusya Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü